

УДК 930.1:908(477.81)

О. Д. Скоков

ВЕРХНІЙ ЗАМОК У м. ОСТРОЗІ В ІСТОРІОГРАФІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується історіографія середини ХІХ – початку ХХІ століття, яка стосується історії Верхнього замку в м. Острозі. Розглядаються як окремі його оборонні споруди, так і Верхній замок у цілому. В структурі останнього у працях дослідників дореволюційного, радянського та сучасного періодів було проаналізовано низку захисних будівель із різноманітних аспектів. До них відносяться: північна стіна Богоявленської церкви, Дім (Вежа) Мурована, Нова (Кругла) башта, Дерев'яна башта, зброярня (арсенал), підземелля та давнє городище.

Ключові слова: замок, башта, укріплення, споруда.

Вивчення історії Верхнього замку у м. Острозі як професійними істориками, так і краєзнавцями триває вже майже два століття. Причинами такої дослідницької уваги є давність самої споруди (заснований він приблизно у ХІV – на початку ХV ст.) та розташування його у родинному гнізді відомої магнатської династії Острозьких. Завдяки цьому дану споруду не оминули історичні події ні регіонального, ні загальноукраїнського масштабу. Саме тому, історіографічний огляд історії Верхнього замку буде сприяти в подальшому, на нашу думку, дослідженню як оборонних будівель Волині, так і князівської фамілії Острозьких зокрема.

Стаття є першою спробою подати історіографічний огляд наукової спадщини істориків середини ХІХ – початку ХХІ ст. з історії Верхнього замку м. Острога середньовічного та ранньомодерного періодів. Метою цієї роботи є з'ясування інтелектуального контексту дослідницької літератури середини ХІХ – початку ХХІ ст., а також здійснення аналізу праць науковців з історії Верхнього замку середньовічної та ранньомодерної епох.

Після того, як Волинь остаточно у 1795 р. увійшла до складу Російської імперії, царський уряд намагався домогтися культурної асиміляції цього краю. Дворянство польського походження і спольщені українські родини, що становили тут більшість еліти, чинили цим прагненням влади рішучий опір. Після невдали польських повстань 1830 – 1831 і 1863 рр. царською владою було розпочато кампанію з доведення тези про “споконвічну російськість” цих земель. З'явився великий пласт наукової і науково-популярної літератури, в якій минуле як Волині, так і всього Правобережжя змальовувалося у вигідному для офіційної влади світлі. Це досягалося за допомогою таких тем, як тривале перебування регіону в складі Київської Русі, боротьба місцевого населення з церковною унією, козацькі повстання, історія православних святинь та ін. Пошуки відповідних сюжетів незмінно приводили вчених до князів Острозьких, визнаних “столпами” і “ревнителями” Православ'я, “хранителями російської ідентичності” в умовах “польсько-католицького панування” [1, с. 13-14].

В тогочасних умовах знайшла відображення, окрім перелічених, також і тема фортифікаційної діяльності князів Острозьких, а точніше укріплення їх родового гнізда – Острога. Разом з тим, акцентування уваги вчених на цій аристократичній фамілії та нерозробленість історії Верхнього замку, призвели до того, що тодішні дослідники не виділяли його із загальної оборонної системи міста. Їхня увага на протязі значного проміжку часу дореволюційного періоду зводилася лише до визначення імені князя (князів), які зводили острозькі укріплення, внаслідок чого Верхній замок як такий взагалі не розглядався у їхніх працях.

Вперше інформацію про міські укріплення, а саме кому із князів Острозьких належала честь їх зведення, навів Василь Домбровський. Дослідник вважав, що Василь Острозький укріпив Острог кам'яними стінами і баштами [2, с. 85, 110]. Натомість, трохи пізніше, польські дослідники М. Балінський та Т. Ліпінський вказали на те, що Ягайло привілеєм у Луцьку 1386 р. надав Федорові Даниловичу та його нащадкам Острозький замок за умови служіння польській короні [3, с. 845], що в свою чергу не підтверджувало зведення волинськими магнатами цієї твердині.

Проте надалі побудову острозьких укріплень Василю Острозькому приписали Михайло Максимович [4, с. 14; 5, с. 172], Лука Рафальський [6, с. 31] та Помпей Батюшков [7, с. 39]. Далі цю думку підтримали невідомий автор “Дев'ятисотліття православ'я на Волині. 992-1892 рр.” [8, с. 386], Афанасій Ярушевич [9, с. 50], а також автори колективної брошури “Сказання про преподобного Федора князя Острозького. Складеного по вишукуванню Гільфердінга, Зубрицького, Хойнацького, Палацького, Максимовича” [10, с. 10]. Поряд з цим, в останній праці була вміщена теза про те, що князь Данило [Острозький – О. С.] почав будувати башти замку [10, с. 9].

Далі зведення кам'яних укріплень Острозького замку щойно згаданому князю приписав М. Хойнацький [11, с. 7], а після нього – невідомий автор “Дев'ятисотліття православ'я на Волині” [8, с. 385] та Микола Биков [12, с. 4].

Розглядаючи питання побудови князем Данилом Острозьким міських укріплень, окремо слід наголосити на такому досліднику, як Аполоній Сендунський. Саме в праці цього автора вперше було виокремлено Верхній замок із всієї системи оборонних споруд Острога. А. Сендунський припустив, що звів його або Данило, або ж його батько Дмитро [14, с. 12-13], що пізніше повторили Микола Теодорович [15, с. 634], А. й

О. Івашкевичі [16, с. 3], а також автор першої монографії з історії Острога – польський історик Станіслав Кардашевич вважаючи, що це відбулося у XIV ст. [17, с. 94].

Далі побудову Острозького замку іншому князеві – К. І. Острозькому приписав Ізидор Шараневич [18, с. 32-33]. Пізніше із ним солідаризувався невідомий автор “Дев'ятисотліття православ'я на Волині” [8, с. 566-567] та А. Ярушевич [9, с. 100]. Натомість М. Струменський вважав, що князі Острозькі у XIV ст. побудували Острозький замок [13, с. 4].

Розпочав В. Домбровський також і опис власне самих укріплень Верхнього замку, а точніше північної стіни Богоявленської церкви, зазначивши лише про наявність в ній амбразур [2, с. 106]. Після нього Л. Рафальський припустив, що створення їх у нижньому ярусі стіни відбулося при Анні-Алоїзі Ходкевич [19, с. 679-680]. Натомість П. Батюшков [7, с. 90], а після нього М. Теодорович (вказавши, що це відбулося у 1510 р.) [15, с. 639] та невідомий автор “Дев'ятисотліття православ'я на Волині” [8, с. 566] вважали, що створили амбразури при К. І. Острозькому. Пізніше А. й О. Івашкевичі [16, с. 13], піднявши цю тему, не внесли до неї нічого нового.

Наступною проблемою, яка знайшла відображення у працях дослідників дореволюційної доби, стала Вежа мурована. Розпочав її розгляд Аким (Яким) Перлштейн, який зазначив, що на початку XVII ст. замок [тобто Вежа мурована – О. С.] мав п'ять поверхів [20, с. 137]. Далі Із. Шараневич відзначив, що Башта [Вежа – О. С.] Мурована підносилася із зовнішньої сторони замку на висоту в чотири яруси, а з внутрішньої сторони знижувалася до двох поверхів [18, с. 34]. Натомість М. Теодорович погодившись із Із. Шараневичем з тим, що із внутрішньої сторони ця споруда мала два поверхи, вважав, що із зовнішнього боку вона їх мала три [15, с. 674]. Польський дослідник С. Кардашевич, використавши інвентар 1620 р., зазначив про те, що Вежа мурована складалася із двох поверхів [знову ж таки із внутрішньої сторони – О. С.] [17, с. 100] та чотирьох поверхів із зовнішньої [17, с. 93].

Були аспекти з історії цієї споруди, що практично не вивчалися у дореволюційний період, порівняно із вищерозглянутим. До таких потрібно віднести готичні риси Вежі Мурованої та наявність при ній контрфорсів. Перший з них знайшов своє відображення лише у праці Із. Шараневича, де автор зазначив про готичну будову споруди із гостроконечними вікнами “замку” [18, с. 34]. Другий аспект також привернув увагу тільки одного дослідника – М. Теодоровича, який відзначив, що “замок” був укріплений сильними контрфорсами [15, с. 673-674].

Зазначивши про розміщення у Вежі Мурованій цейхгаузу [17, с. 111], С. Кардашевич продовжив розгляд цієї теми. Використавши інвентар 1620 р., він перелічив зброю, яка знаходилася у ньому для оборони. За його словами, у цейхгаузі містилися чавунні гармати, як малі так і великі, в кількості 6 одиниць та ще 8 залізних. Також тут було 3 мортири, 100 різних гаківниць, 5 шмигівниць, 14 алебард, 18 залізних рогатин, 4000 куль, 30 бочок пороху, кільканадцять каменів олова, 36 “босих” і кованих для перевозу гармат возів, а також “іншої дрібної зброї не мало” [17, с. 101].

А. Перлштейном було розпочато вивчення такої теми, як укріплення Верхнього замку загалом. Він зазначив, що сама його кріпосна стіна мала у висоту 11 а в ширину 4 ліктя [20, с. 137]. Після цієї стислої інформації у дореволюційний період згадана проблема неодноразово викликала інтерес у дослідників, хоча їхні праці щодо неї значною мірою носили описовий характер.

Зокрема Із. Шараневич відзначив, що замок стояв на натуральній височині, що була оточена глибокими ровами і через які звідний міст провадив до єдиної його брами. Зазначив він і про три башти та чотири стрільниці [тобто бійниці – О. С.] в них, що боронили приступи до Верхнього замку [18, с. 33 – 34].

Далі А. Сендульський звернув увагу на дві амбразури, де як він припустив, були гармати [14, с. 112]. Наступний дослідник – Орест Левицький зазначив, що при в'їзді в дитинець, над воротами, підвищувалася башта. Сам же замок, за його словами, постійно охоронявся надвірною міліцією, а в амбразурах його башт містилися гаківниці, мушери і гармати [21, с. 19-20]. Л. Рафальський, повторивши тією чи іншою мірою творчий доробок попередніх авторів, відзначив, що острозькі башти нагадували своєю архітектурою межирицькі [населений пункт поблизу Острога – О. С.] [6, с. 22].

Були в цей період і аспекти з історії Верхнього замку, що не отримали належної уваги тогочасних дослідників. До таких належить, зокрема, наявність у ньому підземелля. Л. Рафальський припустив, що у “погребі” князі Острозькі тримали ув'язнених [6, с. 9-10]. Натомість С. Кардашевич вважав, що тут були складені їхні скарби [17, с. 100]. Наступна малодосліджена тема – існування підземного ходу із Верхнього замку до міста, відобразилася лише згадкою у Із. Шараневича [18, с. 179].

Мала місце у працях дослідників дореволюційного часу також проблема його занепаду. А. Сендульський цей процес пов'язував із припиненням роду князів Острозьких та неодноразовими нападами козаків на Острог [14, с. 114]. Згодом його думка була повторена М. Теодоровичем [15, с. 675]. Винуватцями у занепаді Верхнього замку козаків вважав і С. Кардашевич, датуючи початок цього процесу 1648 р. [17, с. 110].

Майже не розкрито в дореволюційний період залишилася тема Нової (Круглої) башти. А. Сендульський вважав цю споруду якщо не давнішою, то в крайньому разі сучасницею Богоявленської церкви [14, с. 113]. Наступні два дослідники – А. та О. Івашкевичі, зазначивши про Нову (Круглу) башту те, що вона була п'ятиповерхова, і що на початку XVII ст. в ній поміщалися воїни, підкреслили її подібність до Луцької і Татарської башт [16, с. 15]. Інший автор – С. Кардашевич, піднявши цю тему [17, с. 99], не додав до неї нічого нового. Останній дослідник згадкою про дерев'яну башту на території Верхнього замку біля Богоявленської церкви [17, с. 99] започаткував її вивчення, яке, щоправда, знайшло своє продовження лише в наступному періоді.

Останній аспект з історії цього оборонного комплексу був піднятий А. та О. Івашкевичами, які вважали, посилаючись на настінний напис "1538", виявлений під час реставраційних робіт 1913 р., що Верхній замок був відремонтований Іллею Острозьким [16, с. 6 - 7].

Кардинально змінилася ситуація для вивчення дослідниками історії Верхнього замку в радянську епоху в післявоєнний час. Разом із сприятливими умовами для студій над архітектурними пам'ятками, в УРСР проблемним місцем наукової продукції практично всіх авторів була їх відповідність партійно-класовій ідеології, що тримала історичну науку під пильним контролем [22, с. 233].

Безперечно позитивними факторами була організація Академії архітектури Української РСР, де незабаром виник Інститут теорії та історії архітектури. Його співробітники разом з працівниками Комітету у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР провели обстеження території України і в 1956 р. під державну охорону було взято 1517 історико-архітектурних комплексів і споруд, розгорнулися також масштабні наукові дослідження [23, с. 6 - 7].

Разом з тим, в радянську добу були присутні і негативні фактори для дослідження історії Верхнього замку. В 1964 р. було ліквідовано Академію будівництва і архітектури УРСР, а її провідні установи, серед яких й Інститут теорії та історії архітектури, підпорядкували Державному комітету з цивільного будівництва у Москві. Тогочасне архітектурне видавництво "Будівельник" зосереджувалося на випуску технічної та інструктивно-нормативної літератури про будівельні матеріали, конструкції і організацію виробництва. Негативним моментом була також відсутність в тодішній УРСР вченої ради для захисту навіть кандидатських дисертацій, що не могло не позначитися на підготовці наукових кадрів [23, с. 7].

Першим аспектом з історії Верхнього замку, розгляд якого був розпочатий в радянський період, став час побудови Башти (Дому) Мурованого. Острозький краєзнавець Григорій Равчук відніс початок зведення цієї споруди до XIV ст., при Данилі Дмитровичу Острозькому [24, с. 8]. Згодом цей дослідник у своїх наступних працях або повторював свою думку про вищенаведений час побудови Башти Мурованої [25, с. 13] [26, с. 60], або ж додавав, що перша згадка про цю споруду в історичних документах датована 1386 р. [26, с. 67]. Разом з тим, в доробку Г. Равчука міститься теза про час її зведення вже у XV ст. [26, с. 68]. Наступна дослідниця – Олена Годованюк припускаючи, що побудова Вежі Мурованої відбулася в кінці XIV – на початку XV ст., обґрунтовує свою думку наявністю готичних елементів в архітектурі цієї будівлі [27, с. 169].

Далі у колективній праці "Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР" зведення даної споруди віднесли, знову ж таки, до XIV ст. [28, с. 318]. А. Хведась повторюючи думки попередніх авторів щодо часу спорудження Вежі (Дому) Мурованого, також зазначає, що легенда пов'язує її будівництво з ім'ям "Федька з Несвіжу, князя на Острозі" й відносить зведення Вежі Мурованої до кінця XIII ст. [29, с. 14]. Після цього Г. Равчук й І. Ткач [30, с. 4], а також Петро Ричков [31, с. 77] зазначили про побудову цієї споруди (пов'язуючи це із князюванням Данила Острозького), про що вже раніше йшлося, XIV ст.

Значно більший інтерес викликала тема наявності готичних рис у Вежі (Будинку) Мурованому у дослідників радянської доби порівняно із попередньою епохою. Попри це, значних успіхів у вивченні цього аспекту із історії даної споруди не відбулося. Зокрема, піднявши це питання Григорій Логвин відзначив лише наявність в ній готичного порталу [33, с. 8]. За ним це повторили Г. Равчук [26, с. 67], О. Годованюк [27, с. 168] та А. Хведась [29, с. 14]. Зрештою, лише О. Годованюк пов'язала присутність готичних елементів у споруді із часом її побудови, про що вже йшлося вище [27, с. 169].

Незрівнянно більшу увагу дослідників у радянську епоху, порівняно із попередньою, привернуло також питання наявності контрфорсів у Вежі Мурованій. Г. Равчук, актуалізувавши цю тему, лише відзначив їх присутність [26, с. 67], тоді як О. Годованюк зазначає, що вони розташовані з півдня будівлі [27, с. 165]. Далі автори колективної праці "Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР" додають, що контрфорси з'явилися в період XV – XVII ст., і що окрім півдня, вони знаходилися із заходу та сходу будівлі [28, с. 318]. Вивчаючи це питання, А. Хведась лише згадує про них [29, с. 14], як зрештою і Петро Сас [34, с. 51]. П. Ричков вважає, як можна зрозуміти із тексту його роботи, що з'явилися контрфорси в кінці XV – на початку XVI ст. [31, с. 79].

Наступним аспектом історії Вежі Мурованої, який досліджувався у радянський період, стали її перебудови. Разом з тим, перш ніж приступити до його розгляду, мусимо зазначити як те, що вивчення цієї проблеми є виключною заслугою О. Годованюк, так і те, що цій дослідниці не вдалося чітко окреслити часові рамки цього процесу.

Зокрема, О. Годованюк відзначає два етапи перебудов Вежі Мурованої. Перший з них, а саме зміна форми та розмірів трьох бійниць для більшої їх зручності стрільцям, відбувся у кінці XV або на початку XVI ст. Обґрунтовує дослідниця свою думку такими датованими пам'ятками архітектури як Успенська церква в Зимно 1495 р. та перебудова у XV ст. Верхнього замку у Луцьку [27, с. 169]. Другий же етап авторка, як можна зрозуміти із тексту її роботи, відносить до кінця XV – першої половини XVII ст., більше схилившись до другої половини або кінця XVI ст. Вона аргументує цю ідею наявністю фрагментів ренесансного порталу та окремих кам'яних блоків, оздоблених орнаментом, які були знайдені під час робіт 1913 – 1915 рр. [27, с. 170].

Надалі, якщо дослідники у радянський період і торкалися цієї теми, вони проте (автори колективної праці "Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР" [28, с. 318], А. Хведась [29, с. 14], та П. Ричков [31, с. 79]) не змогли внести до неї нової інформації.

В цьому ж руслі варто відзначити те, що внаслідок перебудов кінця XVI ст. в архітектурі Вежі Мурованої, як вважає О. Годованюк, з'явилися ренесансні мотиви [27, с. 172], про які пізніше, знову ж таки, лише

повторювалося у "Памятниках градостроительства и архитектуры Украинской ССР" [28, с. 318] та праці А. Хведася [29, с. 39].

У дослідників в радянський, як і в попередній – дореволюційний період, виникли труднощі із визначенням кількості поверхів у цій споруді. Г. Равчук вважав, що на початку XVII ст. у Вежі Мурованій їх було п'ять [25, с. 16]. Після нього О. Годованюк зазначила як те, що ця споруда має з боку двору два поверхи, а з півдня, з зовнішньої сторони укріплень – три на високому підмурку, так і те, що на початку XVII ст. у неї було принаймні три або чотири яруси [із зовнішньої південної сторони – О. С.] [27, 165]. Не вдалося вирішити це, здавалося б нескладне питання, і в наступних студіях. Саме так, автори колективної праці "Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР" зазначають про три поверхи із зовнішньої сторони та про два із двору [28, с. 318], тоді як А. Хведась обмежився лише згадкою про два яруси із внутрішньої сторони Верхнього замку в XVI - XVII ст. [29, с. 14].

Ще однією темою, яку розпочали вивчати у радянський період, стала житлова функція Вежі Мурованої. Виключною заслугою у дослідженні цього аспекту даної споруди став, знову ж таки, внесок О. Годованюк. Пояснює дослідниця таке поєднання захисного та житлового призначення Вежі Мурованої особливою прикметою тієї епохи – міжфеодальними війнами та частими татарськими нападами на землі України, коли вся архітектура – житло, культові та господарчі споруди пристосовувалися до вимог оборони. О. Годованюк також припустила, що покої та зали верхнього ярусу будівлі від самого початку спорудження Вежі мурованої були житловими та парадними приміщеннями [27, 171]. Пізніше думку про те, що ця будова була житлом феодала, повторили А. Хведась [29, с. 14] і П. Ричков [31, с. 77], відзначивши її подібність до західноєвропейських донжонів.

Значне прирощення знань відбулося у радянський період і при дослідженні історії Круглої або Нової башти. Г. Равчук відносить побудову цієї споруди до XVI ст. [24, с. 8]. У наступних працях автора, його думка щодо цього питання не змінилася [25, с. 16; 26, с. 67]. Розділяє думку Г. Равчука щодо даної проблеми і Г. Сербін [35, с. 130; 36, с. 118] та А. Хведась [29, с. 17]. Поряд з цим, у останнього дослідника не було чіткого уявлення про час зведення Нової башти. Окрім XVI ст., про що вже говорилося вище, А. Хведась її спорудження відносить як до першої чверті XVI ст., обґрунтовуючи це як політичними обставинами, так і постійними набігами кримських татар [29, с. 17], так і до другої половини XVI ст. [29, с. 39]. Останнє датування А. Хведася підтримали також Г. Равчук та І. Ткач у своїй спільній праці [30, с. 4], що вийшла у світ уже під кінець радянської доби.

Наступний дослідник – Г. Логвин змістив зведення Нової (Круглої) башти до кінця XVI ст. [37, с. 121 – 122], з чим значно пізніше погодилися автори колективної праці "Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР" [28, с. 319]. Натомість П. Ричков припускає, що нижні частини цієї споруди були закладені в середині XV ст., коли Васильй Острозький почав обводити Острог кам'яною стіною [31, с. 83].

Щойно згаданий дослідник, є єдиним із розглядуваних нами авторів, в праці якого піднімається проблема авторства Нової (Круглої) башти. П. Ричков припускає, що одним із її будівельників міг бути Петро Сперендіо, якому належать аттикові прикраси острозьких башт, що надбудовувалися в кінці XVI – на початку XVII ст. [31, с. 90-91].

Новим аспектом у вивченні Нової (Круглої) башти в радянський період стало дослідження будівельних матеріалів, з яких вона була збудована. Зазначивши про те, що ця споруда викладена з великих каменів вапняку і пісковика на вапняному розчині, в якому є незначна домішка товченої випаленої цегли, Г. Логвин вважав, що це було наслідуванням традицій будівельної культури давньої Русі [33, с. 8]. Пізніше питання будівельних матеріалів, з допомогою яких була зведена Нова (Кругла) башта, піднімали Г. Равчук [26, с. 68], автори "Памятников градостроительства и архитектуры Украинской ССР" [28, с. 319] та П. Сас [34, с. 51], не внівши ніяких доповнень.

Г. Логвином було розпочато вивчення бійниць даної споруди, оскільки цей автор зазначив, що вони призначалися для обстрілу підшви стіни Нової (Круглої) башти [33, с. 8]. У "Памятниках градостроительства и архитектуры Украинской ССР" було сказано, що бійниці розташовувалися на верхніх ярусах споруди [28, с. 319]. Знайшла відображення ця проблема і в науковій творчості А. Хведася, оскільки він зазначив про те, що захисники Нової (Круглої) башти могли одночасно вести не тільки фронтальний, а й фланговий вогонь [29, с. 17].

Наступною темою, вивчення якої було розпочате Г. Логвином, стали нові риси вищезгаданої будівлі, до яких він відніс відмирання суто воєнно-оборонного призначення Нової (Круглої) башти [37, с. 121 – 122]. Надалі ця проблема знайшла продовження у праці А. Хведася, де він зазначив про її ренесансний аттик [29, с. 40].

Острозький краєзнавець Г. Равчук розпочав досліджувати у радянську епоху таку проблему з історії Верхнього замку, як пристосування північної стіни Богоявленської церкви до оборони, що відбулося, на його думку, у 1521 р. [24, с. 8]. Дещо пізніше ним було додано те, що у цій стіні були амбразури для малих гармат [26, с. 68]. Далі Г. Логвин зазначив те, що її товщина сягала трьох метрів, та що в ній був влаштований обхід із бійницями, який давав змогу не тільки вести вогонь, а й служив для комунікації під час бою [33, с. 6].

Обґрунтовуючи оборонний характер острозького храму постійними спустошливими набігами завойовників та міжфеодальними сутичками [29, с. 15], А. Хведась уточнює також товщину його північної стіни – 2,8 м, та зазначає про криту обхідну галерею, оздоблену поясом глухих ніш. Бойовий хід для варти, як було ним відмічено, захищався цегляними зубцями, а внизу стіни було влаштовано чотири бійниці для гармат [29, с. 16]. П. Ричковим було зазначено, що в нижній її частині з'явилися бійниці для вогнепальної

зброї, а зверху – широкий виступ, який слугував зручним місцем для дозору і обстрілу прилеглої місцевості [31, с. 81].

Мала місце у цей період і література, яка не внесла до даної теми, тобто пристосування північної стіни Богоявленської церкви до оборони, нічого нового. До неї слід віднести праці Г. Равчука [25, с. 16; 32, с. 97] (в т. ч. і його книгу у співавторстві із І. Ткачем [30, с. 4]), П. Саса [34, с. 53] та О. Годованюк [38, с. 80].

Розпочавши дослідження у радянську епоху Верхнього замку в цілому, Г. Равчук загалом не вніс нічого практично нового в це питання порівняно із працями дореволюційної доби. Новизною було те, що він зазначив про використання місцевого каменю-пісковика для зведення кам'яних споруд замку, його башт та фундаментів [26, с. 4; 32, с. 10-11].

Нічого принципово нового не внесла в цю тему О. Годованюк, окрім відзначення того, що вершина Замкової гори [на якій розташований Верхній замок – О. С.] підноситься над рівниною майже на 20 м [39, с. 318]. Пізніше автори колективної праці “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР” [28, с. 317] та П. Ричков [31, с. 76] лише повторили тезу О. Годованюк.

Щодо нової інформації, яка стосується історії Верхнього замку, варто озвучити думку Г. Равчука про те, що його архітектурний ансамбль збудували місцеві майстри на основі традицій древньої Русі [26, с. 68]. В цьому ж руслі Г. Логвин зазначив, як можна зрозуміти із тексту його роботи, про вплив із середини XVI ст. Ренесансу на волинську твердиню [37, с. 121]. Г. Равчук також відзначив, що за переказами, Верхній замок з'єднувався із Межирицькою фортецею підземним ходом [26, с. 94]. Пізніше це лише повторили Г. Сербін [35, с. 193; 36, с. 113] та Г. Равчук у співавторстві із І. Ткачем [30, с. 4].

Ще один аспект, а саме – потужність мурів Верхнього замку, був піднятий А. Хведасем. Зрештою, 2,5 м товщини та 6 м висоти [29, с. 15], які були ним заявлені, мають зовсім несуттєву різницю із попередніми даними А. Перлштейна.

Описуючи арсенал Верхнього замку і використовуючи, як і С. Кардашевич, інвентарний опис 1620 р., Г. Равчук не вніс в це питання ніякої нової інформації [32, с. 92]. Це ж стосується і А. Хведаса [щоправда цей автор розглядав острозьку зброярню як частину Вежі Мурованої – О. С.] [29, с. 14 - 15].

Знайшла відображення у радянський період і тема підземелля замку. Розпочав її розгляд, знову ж таки, Г. Равчук, зазначивши, що в ньому знаходилася князівська скарбниця та мурований колодязь [25, с. 16]. Надалі дослідники, коротко зупиняючись на цьому аспекті з історії Верхнього замку, лише відзначали те, що на їхню думку містилося в підземеллі. Зокрема, автори колективного видання “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР” зійшлися на тому, що тут знаходився колодязь [28, с. 318]. А. Хведас вважає, що у підземеллі містилася криниця, комора та скарбниця [29, с. 15], тоді як П. Ричков – припаси та колодязь [31, с. 79].

Тема Дерев'яної башти, яка у дореволюційний період була лише згадана С. Кардашевичем, не знайшла зрештою помітного місця і на сторінках праць дослідників радянської епохи. О. Годованюк наводить щодо неї згадку в Акті 1603 р. поділу володінь князів Острозьких та зазначає, що ця споруда була виявлена нею поблизу північно-східного рогу Богоявленської церкви [39, с. 320]. Натомість А. Хведас Дерев'яну башту розміщує майже посередині південного відрізка оборонної стіни, обґрунтовуючи це виявленням її фундаментів дослідниками в другій половині 1960-х рр. [29, с. 15].

Щодо наступної теми з історії Верхнього замку – Острозького городища, його, не виділивши як окремий аспект оборонних укріплень міста, розпочав досліджувати, знову ж таки Г. Равчук (хоча в дореволюційну епоху про нього згадував ще С. Кардашевич). Припустивши те, що первісні укріплення древнього Острога XII – XIV ст., були дерев'яними, цей автор обґрунтував свій здогад посиленням на згадку в заповіті XIV ст. про “церкву Миколая в паркані”, тобто в межах міських дерев'яних укріплень [26, с. 59; 32, с. 89-91].

Іншій дослідниці щодо цієї теми – О. Годованюк, шляхом зіставлення документальних джерел, фрагментів керамічного посуду XII – XIII ст., що були виявлені у шарах насипного ґрунту, спеціальної літератури й натурних досліджень, проведених у 1967 – 1969 рр., вдалося дійти до наступного висновку. Авторка вважає, що побудові замку князів Острозьких на Замковій горі передувало давньоруське городище, яке можна датувати XII або кінцем XI ст., і що повністю збігається, за її словами, із літописними відомостями [39, с. 322].

Продовжуючи розглядати цю тему О. Годованюк зазначає, що внутрішня площа Острозького городища становила близько 0,7 га, а довжина земляного валу, що був розміщений по периметру – приблизно 200-250 м. Основною ж його захисною конструкцією слугував суцільний дерев'яний частокіл діаметром близько 20-25 см, розміщений на гребені валу [39, с. 319].

Зрештою, відзначивши в ньому характерні особливості, що були притаманні іншим давньоруським городищам, в т. ч. розташованим на території Волині, дослідниця відносить Острозьке городище до невеликих давньоруських фортець, що мали другорядне військове значення [39, с. 320 - 322].

А. Хведас щодо цієї теми зазначає, що під час ординської навали 1241 р. острозькі укріплення [тобто городище – О. С.] були знищені, що засвідчило виявлення археологами в 1979 р. товстого шару деревного вугілля під стінами замку [29, с. 2]. Нічого нового щодо вищенаведених відомостей не додав П. Ричков [31, с. 74].

Найголовнішим завданням вітчизняних істориків після здобуття Україною незалежності стало створення фундаментальної, по-справжньому наукової історії українського народу. Реалізація цього завдання включає переосмислення всієї попередньої історіографії, комплексне вивчення і нове прочитання джерел від найдавніших часів до сучасності [40, с. 433], на які тепер не накладаються обов'язкові для радянських часів ідеологічні штампи [41, с. 33].

Важливе значення для дослідження історії Верхнього замку мало відновлення в Острозі Академії, яка тепер має статус Національного університету. В стінах цього вищого навчального закладу поступово сформувався дослідницький осередок, який підготував і видав низку робіт, дотичних до архітектури Острожчини. Засадничою працею в цьому сенсі можна вважати енциклопедичне видання "Острозька академія XVI-XVII ст." в його першій (1996) та значно розширеній другій (2011) версіях [22, с. 235].

О. Гладуненко та М. Манько актуалізувавши тему пристосування північної стіни Богоявленської церкви до оборони у сучасний період, не внесли до неї нічого нового [42, с. 16]. Після них О. Годованюк було зазначено, що в нижній та верхній частинах стіни було влаштовано по чотири бійниці [43, с. 48].

Нічого нового не додали до цієї проблеми Микола Ковальський [44, с. 118], О. Годованюк в наступній своїй праці [45, с. 79-80] та П. Ричков [46, с. 65]. Василь Ульяновський зазначивши про те, що при Василію Федоровичу [Острозькому, який помер 1450 (1453) р. – О. С.] Богоявленська церква набула мілітарного вигляду [47, с. 143], не наводить однак ніяких подробиць.

Ярослава та Олександр Бондарчуки вказали, що у північній стіні острозького храму було створено галерею бойового ходу та зроблено амбразури для фальконетів та бійниці для гармат [48, с. 229; 49, с. 264 - 265]. Натомість П. Ричков лише зазначив про пристосування церкви до оборони [50, с. 250; 51, с. 285]. Катерина Липа до всього вищесказаного додає, що з бійниць Богоявленського храму під прицілом можна було тримати пів підзамчого, а також те, що в його стіні було влаштовано стрільниці для ручної вогнепальної зброї та малокаліберної артилерії – гаківниць, фальконетів та шмигівниць [52, с. 20].

Піднімаючи у сучасний період наступну проблему – Острозького городища, О. Годованюк не вносить до неї нічого нового порівняно із тим, що було цією авторкою озвучено ще в радянську епоху [43, с. 40]. Не отримала продовження ця тема і пізніше – в працях Я. та О. Бондарчуків [48, с. 229; 49, с. 264], К. Липи [52, с. 8] та Тараса Вихованця [53, с. 519 - 520].

Нова інформація щодо Острозького городища була вміщена лише у статті Богдана Прищепи. Цей автор, посилаючись на археологічні джерела зазначає, що протягом X – XI ст. Острог складався із фортеці площею 3,2 га. У XII – першій половині XIII ст. вона зменшилася до 1,5 га і включала, окрім дитинця, ще й селище. Така трансформація міста, як припускає Б. Прищепи, була викликана політико-адміністративними заходами центральної влади [54, с. 191].

Продовжили розглядати дослідники у сучасний період і проблему Верхнього замку в цілому. О. Годованюк зазначивши, що в першій чверті XVI ст. [тобто при К. І. Острозькому – О. С.] його дерево-земляні укріплення було майже повністю замінено кам'яними оборонними спорудами, пояснює цей процес застосуванням вогнепальної зброї [43, с. 48-52]. Нічого нового щодо вищесказаного не додав пізніше Андрій Заяць [57, с. 128].

Досліджуючи дану тему, а точніше – перебудови Верхнього замку кінця XV – першої чверті XVI ст., О. Годованюк зазначає як те, що вони були позначені рисами ренесансного мистецтва, так і те, що після них він став одним із найважливіших та найнепрístupніших приватних твердинь Волині [43, с. 53]. Тему перебудов пізніше продовжили Наталя Яковенко та Петро Кулаковський. Перша дослідниця вважає, що розпочалися вони в 1574 р. та що керував ними італійський архітектор П'єтро Сперендіо [55, с. 209], тоді як П. Кулаковський відносить цей процес до 1508 – 1509 рр. [56, с. 72].

Наступна теза О. Годованюк щодо поступового занепаду Верхнього замку з другої половини XVII ст. [43, с. 53] не є оригінальною, оскільки про це говорили дослідники, до того ж значно ширше, ще в дореволюційну добу. Нічого нового не вніс щодо вищесказаного і М. Ковальський [44, с. 117 - 118].

Далі П. Ричков навів аргументи функціонування Верхнього замку за часів Данила Острозького дерев'яним укріпленням. Обґрунтовує він свою думку відсутністю у цього князя матеріальних ресурсів на зведення кам'яної фортеці та політичною невизначеністю Волині [46, с. 58]. В цьому ж руслі П. Ричков [46, с. 12], а потім В. Ульяновський [47, с. 141] повторили тезу дореволюційних дослідників про те, що побудував Верхній замок Василь Федорович Красний.

При розгляді цієї теми Я. та О. Бондарчуки зазначають, що стіни Верхнього замку мали товщину – 2,3 м, а висоту – 5 м [48, с. 229; 49, с. 264], що не суттєво відрізняється від тих відомостей, які побутували у попередній історіографії. Нічого нового до щойно сказаного не додали П. Ричков [50, с. 247; 51, с. 283] та К. Липа [52, с. 8].

Досліджуючи збройне оснащення Верхнього замку у сучасний період і використавши тогочасний опис міста 1542 р. М. Ковальський зазначив, що у Будинку Мурованому [саме з цією спорудою автор пов'язував існування арсеналу – О. С.] зберігалися лицарські панцирі, одяг, кінська зброя [58, с. 15], а також 10 гармат різних видів, селітра, сірка, кулі, порох, віск, різні запаси продуктів харчування [60, с. 51]. Після М. Ковальського В. Ульяновський припустив про можливість зберігання московських гармат у Верхньому замку після оршанської битви [61, с. 52].

В подальшому дві дослідниці – Ірина Ворончук і К. Липа, використавши інвентар 1620 р., навели дані щодо острозької зброярні, які суттєво відрізняються між собою [як зрештою і від опису арсеналу, здійсненого ще С. Кардашевичем – О. С.]. Зокрема, І. Ворончук зазначає, що Верхній замок на 1620 р. мав 22 гармати (разом з мортирами), 103 гаківниць, 14 алебард та 28 одиниць старої зброї, 18 залізних рогатин, 12,5 великих бочок та 14 барилек пороху, 1164 зарядів до великих гармат і 813 до малих, до них же 1333 залізних шротів, 1000 куль та 613 шротів до гаківниць, форми для відливання куль, шишаки тощо [62, с. 368 - 369]. Натомість К. Липа вказує, що у його арсеналі зберігалося 19 гармат з мортирами включно, 80 гаківниць, 5 шмигівниць, 14 алебард, 31 шишак, 12 великих бочок пороху, 1164 ядра, 1000 куль для

гаківниць. Були тут, за її словами, і форми для лиття ядер, олово для куль та шкіряні чохли для гармат [52, с. 18].

Значно більший інтерес у дослідників сучасного періоду викликало питання Дерев'яної башти, головна проблема при розгляді якого полягає у визначенні її точного розташування на території Верхнього замку. Разом з тим, при вивченні цієї проблеми історики користувалися різними орієнтирами, що призвело в подальшому до плутанини. Зокрема, О. Годованюк вважає, що Дерев'яна башта розташовувалася майже посередині південного відрізка оборонного муру [43, с. 40 - 41], тоді як М. Ковальський [44, с. 118] та П. Ричков, розмістили її між Богоявленською церквою та Вежею Мурованою [46, с. 65]. Я. та О. Бондарчуки вважають що ця споруда була розташована між Новою баштою та Вежею Мурованою ближче до першої [48, с. 229; 59, с. 264], а П. Ричков, в наступних його працях, розмістив Дерев'яну башту поблизу вівтарної частини храму [50, с. 250; 51, с. 285].

Продовживши вивчати історію Вежі Мурованої в сучасний період, О. Годованюк повторює описи дослідників двох попередніх епох щодо її розташування на Замковій горі. Подібна ситуація спостерігається і в такій темі, як кількість поверхів у цій споруді, що також розглядалася попередніми авторами. О. Годованюк [43, с. 41], а пізніше і К. Липа [52, с. 9] не вносять до неї нічого нового порівняно із дослідниками дореволюційної та радянської епох.

Наступна проблема – перебудови Вежі Мурованої, знайшла відображення у науковому доробку, знову ж таки, О. Годованюк [43, с. 41], який був нею внесений ще в попередній історичний період та К. Липи в наші дні. Саме завдяки останній дослідниці ця тема знайшла свій подальший розвиток.

Окреслюючи перебудову Вежі Мурованої тим же часовим проміжком, що й О. Годованюк у радянський період, а саме – кінцем XV –початком XVI ст., К. Липа відносить до неї напівкруглу добудову, підперту величезним контрфорсом. Така форма прибудови, за словами дослідниці, була запропонована Альбрехтом Дюрером для меншої вразливості оборонних споруд від ворожих ядер, що свідчило про те, що князі Острозькі реконструювали Вежу Муровану за останнім словом військової науки [52, с. 8-10]. Наступну ж перебудову – підсилення споруди додатковими контрфорсами, К. Липа відносить до кінця XVI – початку XVII ст. [52, с. 8].

Побіжно вивчає наявність цих вертикальних конструкцій у Вежі Мурованій, окрім вищезгаданої дослідниці, О. Годованюк. Її теза про те, що сім кам'яних контрфорсів із півдня, заходу та сходу підсилюють дану будівлю [43, с. 41], вичерпує розгляд цього аспекту з історії Вежі Мурованої у працях авторів сучасного періоду, що нами аналізувалися.

Значно меншою мірою у наші дні, порівняно із попередньою епохою, досліджується також тема замкового підземелля [хоча його, разом з тим, сучасні дослідники розглядають і як складову Вежі Мурованої – О. С.]. О. Годованюк повторює про наявність у ньому запасів та криниці [43, с. 42], що вже зустрічалося у авторів радянського періоду. М. Ковальський про “студню муровану” зазначив те, що вона згадується в кожному описі XVII ст. а також те, що під час ревізії 1654 р. підземелля було спустошене [58, с. 16].

Не відбулося у сучасний період прогресу у вивченні житлової функції Вежі Мурованої. Звертаючись до цієї теми, О. Годованюк [43, с. 43], а потім П. Ричков [46, с. 61; 50, с. 248; 51, с. 283], Я. і О. Бондарчуки [48, с. 229; 49, с. 264] та К. Липа [52, с. 9] не внесли до неї нічого нового.

Не змінився погляд дослідників і щодо такої проблеми, як час побудови Вежі Мурованої. Зазначивши про те, що її зведення відбулося у другій половині – наприкінці XIV ст., О. Годованюк обґрунтовує це безперервними міжфеодальними війнами, які були зумовлені браком міцної, централізованої влади та набігами татар на землі Волині [43, с. 42]. М. Ковальський відніс побудову Вежі Мурованої до XIV ст. [59, с. 150], а П. Ричков – до кінця XIV – початку XV ст. [46, с. 59]. В. Ульяновський висловив щодо цієї проблеми думку, яка раніше не зустрічалася. Він вважає, що Данило Острозький звів цю споруду в Острозі в 1366-1370 рр. на польські гроші Казимира III, які він роздавав своїм прибічникам [47, с. 118]. В подальшому погляд дослідників на проблему побудови Вежі Мурованої не змінився і вписувався в часові рамки, які були окреслені раніше. Зокрема, Я. та О. Бондарчуки вважають, що ця споруда побудована в середині XIV ст. князем Данилом Острозьким [48, с. 229; 49, с. 264]. Початок її будівництва зі зойно згаданим князем пов'язує і П. Ричков [50, с. 248; 51, с. 283]. Натомість К. Липа, віднісши зведення Вежі Мурованої вже традиційно до XIV ст., припускає, що її збудували при Федорі Острозькому [52, с. 9].

Не отримала суттєвого розвитку в сучасний період і тема готичних рис у Вежі Мурованій. Відзначивши їх присутність у цій споруді О. Годованюк додає, що Вежа Мурована зберегла будівельні традиції Галицько-Волинського князівства, однак під впливом оборонного будівництва західних сусідів у неї з'явилися елементи, характерні для західноєвропейського монументального будівництва [43, с. 43-44].

Новим аспектом з історії Вежі Мурованої в наші дні, стало її висунення вперед задля зручного обстрілу, що було відмічено П. Ричковим [46, с. 60]. К. Липа, розвиваючи дану тему додає, що вогонь із цієї споруди надійно прикривав підходи з усіх боків, і що на її вершині були розташовані стрільниці для ручної зброї [52, с. 16].

Вивчаються у сучасний період також оборонні можливості Нової (Круглої) башти. Зокрема, зазначаючи про те, що сектор обстрілу її бійниць дорівнював близько 260-270°, О. Годованюк описує далі конкретні ділянки площі, які мали ними прострілюватися під час оборони [43, с. 52]. Новою щодо цієї споруди, стала теза К. Липи про те, що Кругла башта була відповіддю на виклик часу, коли долю битв почала вирішувати артилерія. Обґрунтовує авторка свою думку тим, що ця споруда здатна була протистояти як гарматному вогню противника (оскільки товщина її стіни сягає 3,5 м), так і нести вагу власної артилерії та витримувати вібраційні навантаження від її залпів [52, с. 16].

Не змінилася у дослідників думка у наші дні щодо часу побудови Нової (Круглої) башти. М. Ковальський відніс цю подію до XVI ст. [59, с. 150], як і К. Липа [52, с.8]. Разом з тим щойно названа авторка уточнює зведення споруди початком XVI ст. [52, с. 16]. П. Ричков вважає, що побудували Круглу башту у кінці вищезгаданого століття, обґрунтовуючи свою думку пізньоренесансною архітектурною стилістикою та самою назвою – башта “Нова”. Разом з тим, він допускає причетність К. І. Острозького до закладання її підмурків [46, с. 63].

У працях Я. та О. Бондарчуків знайшов відображення процес зведення третього ярусу Нової (Круглої) башти, який вони датують кінцем XVI – початком XVII ст. Обґрунтовують дослідники свою думку відмінністю матеріалу та характеру кладки стін перших двох ярусів споруди від третього [48, с. 229; 49, с. 265].

Щодо тем з історії даної будівлі, які значно менше відобразилися в працях сучасних авторів, потрібно віднести, зокрема, наявність у Новій (Круглій) башті декількох контрфорсів, про що зазначає П. Ричков [46, с. 63]. В цьому ж руслі слід озвучити і тезу щойно згаданого дослідника про те, що перших значних пошкоджень дана споруда зазнала ще в середині XVII ст. від козацьких загонів [46, с. 65]. До малодосліджених проблем також потрібно віднести ренесансні риси Нової (Круглої) башти, про які лише відзначалося у праці О. Годованюк [43, с. 53].

Роблячи висновки щодо всього вищесказаного, можемо констатувати, що дослідники дореволюційної епохи, вивчаючи проблему пристосування північної стіни Богоявленської церкви до оборони, зосередилися на визначенні часу створення в ній амбразур. Натомість у радянський, а потім і в сучасний періоди, вищезазначений аспект вивчали як виняток, тоді як в більшості випадків звертали увагу на архітектурні особливості стіни храму, що давали змогу їй виконувати оборонну функцію. Одиначним випадком у радянську епоху був розгляд причин її пристосування до захисних потреб.

Проблема часу зведення Нової (Круглої) башти почала серйозно вивчатися лише у радянський та сучасний періоди. Абсолютна більшість дослідників або відносили її побудову до XVI ст. загалом, або ж (частина з них) уточнювала її зведення першою чвертю, другою половиною або кінцем означеного століття. Винятком з цієї тенденції є думка П. Ричкова, який у радянський період припустив, що її почали будувати у середині XV ст. при В. Острозькому, а в сучасний – при К. І. Острозькому.

Непогано представлена у літературі, що нами аналізувалася, і військова функція Нової (Круглої) башти. У дореволюційну епоху була відзначена лише присутність у ній воїнів, тоді як в радянську – досліджувалися бійниці та можливість ведення ними не тільки фронтального, а й флангового вогню. В сучасний період оборонна функція Нової (Круглої) башти вилилася у визначення конкретних ділянок, які мали прострілюватися бійницями під час оборони, а також відзначенні її здатності як вести так і протистояти гарматному бою супротивника.

Низка тем, які з історії цієї споруди слабо представлені у аналізованих нами працях, потребують подальшого дослідження. До таких слід віднести кількість поверхів у Новій (Круглій) башті, питання про подібність її до Луцької та Татарської башт, матеріали, з яких вона будувалася, наявність при ній контрфорсів, ренесансні риси, проблема авторства споруди та її занепад.

Дослідження Дерев'яної башти на території Верхнього замку у дореволюційний, радянський та сучасний періоди зводилося лише до визначення конкретного місця її розташування на його території.

Тема Острозького городища почала вивчатися лише у радянський період. Зосереджувалася вона в цю епоху, в основному, на визначенні часу його існування та описі укріплень. Відзначили радянські дослідники також і зруйнування Острозького городища ординцями. В період незалежності України зацікавлення цією темою вилилось у визначення площі, яке воно займало та, як і в попередню епоху, часу його існування.

Вивчення арсеналу (зброярні), який ще з дореволюційного періоду пов'язувався різними дослідниками або із Верхнім замком загалом, або із Вежею Мурованою, базувався у всі три епохи, окрім, за незначними винятками – сучасної, на інвентарі 1620 р. Тим не менше, користуючись під час студій над цією темою одним і тим же документом, історики у своїх працях наводили інформацію, яка суттєво відрізнялася одна від одної.

Дослідження історії Верхнього замку в цілому також розпочалося ще в дореволюційний період, охопивши низку аспектів. До них слід віднести: визначення імені князя (князів), які його побудували, потужність стін Верхнього замку, опис розташування його оборонних споруд, наявність підземного ходу під замком з виходом до міста, подібність його башт із баштами Межирицького монастиря, занепад Верхнього замку та ремонт його Іллею Острозьким. Пізніше, у радянський період, до вищеперелічених проблем, додалося використання місцевого каменю-пісковика для його зведення та відзначення давньоруських і ренесансних рис Верхнього замку. У сучасну ж епоху з'явилися такі аспекти як його перебудови та існування Верхнього замку при Данилі Острозькому дерев'яним укріпленням.

Проблема функціонування в ньому підземелля зводилася у всі історичні періоди до того, що дослідники лише зазначали, без аргументації своєї позиції, що там на їхню думку могло знаходитися (висувались варіанти в'язниці, скарбниці, колодязя та комори).

Вивчення Вежі Мурованої у дореволюційну епоху розпочалося із розгляду проблеми кількості у ній поверхів. Якщо з внутрішньої сторони дослідники зійшлися на тому, що їх було два, то із зовнішньої – їхні міркування були відмінними, наводилися відомості про три, чотири чи п'ять поверхів. Такий стан речей щодо цього питання продовжувався і в радянський та сучасний періоди. Відносно іншої теми – часу побудови Вежі Мурованої, переважна більшість дослідників відносили цю подію у радянську та сучасну епохи до XIV ст. Винятками із цієї тенденції були думки щодо її зведення у кінці XIII або на початку XV ст.

Низка проблем із історії Вежі Мурованої не знайшла достатнього відображення у творчому доробку дослідників. При розгляді готичних рис, як правило, далі відзначення їх наявності у будівлі не йшлося. Внаслідок цього даний аспект так і не був розкритий. Аналогічний рівень дослідження має також тема присутності контрфорсів у будівлі. Результатом її вивчення стало окреслення часу зведення цих вертикальних конструкцій – XV – XVI (XVII) ст., а також зазначення, з якого боку споруди вони знаходилися.

Потребує активізації досліджень і проблема перебудов Вежі Мурованої, яка або мало привертала увагу дослідників, або при її вивченні спостерігалися хронологічні неузгодження. Мало або зовсім не відображені в студіях і такі аспекти з історії Вежі Мурованої, як ренесансні риси, житлова функція споруди та висунення її вперед задля зручного обстрілу.

Джерела та література

1. Князі Острозькі. Науково-популярне видання / [Дзярнович О., Рагаускене Р., Тесленко І., Черкас Б.]. – К.: “Балтія Друк”, 2014. – 280 с.
2. Домбровский В. Ф. Острожская старина / В. Ф. Домбровский // Кевлянин. – К., 1840. – Кн. 1. – С. 81 – 118.
3. Baliński M., Lipiński T. Ostróg // M. Baliński, T. Lipiński // *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. – Warszawa, 1844. – Т. 2. – S. 845-850.
4. Максимович М. А. Письма о князьях Острожских кь графинь А. Д. Блудовой / Максимович М. А. – К.: Типографія Федорова, 1866. – 54 с.
5. Максимович М. А. Письма о князьях Острожских (Кь графинь А. Д. Блудовой) / М. А. Максимович // *Собрание сочинений. Отдел исторический*. – К., 1876. – Т. 6. – С. 164 – 195.
6. Рафальский Л. Путешествіе по острожскому уезду Волынской губернии въ 1864/5 годы. / Л. Рафальский // *Волынскія епархіальныя вѣдомости. Часть неофициальная*, 1872. – № 1 – 8. – С. 4 – 31.
7. Батюшков П. Н. Волынь. Историческія судьбы Юго-западнаго края / Батюшков П. Н. – Санкт-Петербург: Типографія Товарищества “Общественная Польза”, 1888. – 428 с.
8. Девятисотлѣтіе православія на Волыни. 992-1892 г. Часть I. – Житомир: Типо-Литографія Е. П. Льва, 1892. – 646 с.
9. Ярушевич А. В. Ревнитель православія князь К. И. Острожскій (1461 - 1531) и православная Литовская Русь в его время / Ярушевич А. В. – Смоленск, 1897. – 269 с.
10. Сказаніе о преподобномъ Феодорѣ князѣ Острожскомъ / [Гильфердинг, Зубрицкий, Хойнацкий и др.]. – Типографія Почаевской Лавры, 1876. – 39 с.
11. Хойнацкий А. Ф. Преподобный Феодоръ князь Острожскій (Историко-біографическій очеркъ) / А. Ф. Хойнацкий // *Сборникъ статей из “Древней и Новой Россіи” за 1875 и 1876 годы, - относящіеся къ Украине*, 1876. – с. 6 – 18.
12. Быковъ Н. П. Князья Острожскіе и Волынь / Быковъ Н. П. – Петроград: Типографія В. Э. Киришаума, 1915. – 60 с.
13. Струмѣнскій М. Изъ Острожской старины / М. Струмѣнскій. – Сергіевъ Посадъ: Типографія Св. Тр. Сергіевой Лавры, 1916. – 19 с.
14. Сендульскій А. Д. Городъ Острогъ / А. Д. Сендульскій // *Волынскія епархіальныя вѣдомости. Часть неофициальная*, 1882. – № 3, 4, 5. – С. 39 – 57, 73 – 86, 100 – 119.
15. Теодоровичъ Н. И. Историко-статистическое описаніе церквей и приходоу Волынской епархіи. Уѣзды Ровенскій, Острожскій и Дубенскій / Теодоровичъ Н. И. – Почаевъ: Типографія Почаево-Успенской Лавры, 1889. – Т. 2. – С. 433 – 1120.
16. Ивашкевичъ А. И. Г. Острогъ въ его историческомъ прошломъ и нынѣ / А. Ивашкевичъ, И. Ивашкевичъ. – Здолбуново: Тип. Поч.-Усп. Лавры, 1918. – 19 с.
17. Kardaszewich S. Dzieje dawniejszego miasta Ostroga: Materiały do historii Wolynia / S. Kardaszewich. – Warszawa; Krakow, 1913. – 291 s.
18. Шараневич Из. Гальшка княгиня Острожска / Из. Шараневич // *Зоря*. – Львовъ: друкарня Товариства им. Шевченка, 1880. – 194 с.
19. Рафальский Л. Свято-Троицкій храмъ, бывшій въ г. Остроге на Волыни / Л. Рафальский // *Волынскія епархіальныя вѣдомости. Часть неофициальная*, 1883. – № 23. – С. 669 – 681, 696 – 707.
20. Перлштейн А. Описание города Острога / А. Перлштейн // *Чтенія в Императорскомъ обществе истории и древностей российских*. – М., 1847. – Кн. 4. – С. 137-142.
21. Левицкій О. Анна-Алоиза, княжна Острожская / Левицкій О. – К.: Тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1883. – 45 с.
22. Ричков П. Історіографія архітектурної спадщини князів Острозьких: дослідницькі підсумки та актуальна проблематика / П. Ричков // *Острозька давнина*. – Острог: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2014. – Вип. 3. – С. 227 – 242.
23. Дьомін М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України / М. Дьомін // *Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування*. – К., 1964. – С. – 5 – 10.
24. Равчук Г. Р. Путівник по історичних пам’ятках м. Острога / Равчук Г. Р. – Рівне: “Облдрук”, 1958. – 8 с.
25. Равчук Г. Р. Острозький краєзнавчий музей. Путівник / Равчук Г. Р. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. – 68 с.
26. Равчук Г. Р. По історичних пам’ятках міста Острога і його околиць. Путівник / Равчук Г. Р. – Львів: вид-во “Каменярь”, 1966. – 116 с.
27. Годованюк О. М. Вежа Мурована в Острозькому замку / О. М. Годованюк // *Українське мистецтвознавство*. – К.: вид-во “Наукова думка”, 1969. – Вип. 3. – С. 164 – 172.
28. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР / [глав. ред. Н. Л. Жариков и др.]. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – 337 с.
29. Хведасъ А. О. Острозький державний історико-культурний заповідник: Путівник / Хведасъ А. О. – Львів: Каменярь, 1985. – 56 с.
30. Равчук Г. Р. Острог: Краєзнавчий нарис / Г. Равчук, І. Ткач. – Львів: Каменярь, 1987. – 47 с.
31. Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины / Рычков П. А. – М: “Искусство”, 1989. – 176 с.
32. Равчук Г. Р. Острог і його околиці / Равчук Г. Р. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. – 160 с.
33. Логвин Г. Н. Замок в Острозі (Пам’ятки архітектури XV – XVI століть) / Логвин Г. Н. – К.: Державне видавництво літератури з будівництва та Архітектури УРСР, 1959. – 14 с.
34. Сас П. М. Феодальне городище України в концѣ XV – 60-х годах XVI в. / Сас П. М. – К.: Наук. думка, 1989. – 231 с.
35. Сербін Г. Ровенщина. Историко-краєзнавчий нарис / Сербін Г. – Львів: вид-во “Каменярь”, 1970. – 248 с.

36. Сербін Г. Ровенщина туристська. Путівник / Сербін Г. – Львів: вид-во “Каменярь”, 1980. – 166 с.
37. Логвин Г. Украинское искусство X – XVII вв. / Логвин Г. – М.: издательство “Искусство”, 1963. – 292 с.
38. Годованюк Е. М. Два храма XV в. на Волини / Е. М. Годованюк // Архитектурное наследие. Региональные черты зодчества народов СССР. – М: Стройиздат, 1979. – № 27. – С. 80 – 88.
39. Годованюк О. М. Найдавніші оборонні споруди на Замковій горі в м. Острозі / О. М. Годованюк // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. Інформаційні повідомлення. – К: вид-во Наукова думка, 1972. – Вип. 4. – С. 318 – 322.
40. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Калакура Я. С. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
41. Кралюк П. М. Острозька академія в філософській культурі України: [монографія] / Кралюк П. М., Пасічник І. Д., Якубович М. М. – Острого: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2014. – 482 с.
42. Гладуненко О., Манько М. Богоявленський собор – основний елемент герба міста Острога / О. Гладуненко, М. Манько // Друга наукова геральдична конференція (Львів, 19 – 21 листопада 1992 року) збірник тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1992. – С. 16 – 17.
43. Годованюк О. М. Пам’ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі / О. М. Годованюк // Острозька давнина. – Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 40 – 58.
44. Ковальський М. П. Акт поділу володінь кн. В. – К. К Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р. / М. П. Ковальський // Етюди з історії Острога: Нариси. – Острого: Острозька Академія, 1998. – С. 112 – 127.
45. Годованюк О. М. Монастирі та храми волинського краю / Годованюк О. М. – К.: Техніка, 2004. – 176 с.
46. Ричков П. А. Non omnis moriar. Архітектура в культурній праці князів Острозьких: Монографія / Ричков П. А. – Рівне: НУВГП, 2011. – 141 с.
47. Ульяновський В. І. Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / Ульяновський В. І. – К.: Видавничий дім “Простір”, 2012. – 1411 с.
48. Бондарчук Я. Бондарчук О. Оборонні споруди Острога / Я. Бондарчук, О. Бондарчук // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острого: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2008. – С. 229 – 231.
49. Бондарчук Я. Бондарчук О. Оборонні споруди Острога / Я. Бондарчук, О. Бондарчук // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острого: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 264 – 268.
50. Ричков П. Острого (архітектурно-планувальний розвиток міста) / П. Ричков // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острого: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2008. – С. 247 – 252.
51. Ричков П. Острого (архітектурно-планувальний розвиток міста) / П. Ричков // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острого: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 282 – 287.
52. Липа К. Твердині князів Острозьких: Замки, монастирі, храми XIV – XVII століть / Липа К. – К.: Laurus, 2014. – 64 с.
53. Вихованець Т. Острозький ринок у XVI – XVIII ст.: топографія та соціальна структура / Т. Вихованець // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острого; Торонто; Нью-Йорк: вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2006. – Вип. – 7. – С. – 518 – 541.
54. Прищепя Б. Дослідження історичної топографії Острога доби Середньовіччя / Б. Прищепя // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2009. – С. 183 – 191.
55. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Яковенко Н. М. – К.: Критика, 2009. – 584 с.
56. Кулаковський П. Князь Костянтин Іванович Острозький і оборона українських земель від татарської агресії (кінець XV – перша третина XVI ст.) / П. Кулаковський // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острого: Національний університет “Острозька академія”, 2011. – Вип. 18. – С. 67 – 83.
57. Заяць Я. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / Заяць Я. – Львів, 2003. – 206 с.
58. Ковальський М. П. Свідки сивої давнини / М. П. Ковальський // Етюди з історії Острога: Нариси. – Острого: Острозька Академія, 1998. – С. 9 – 21.
59. Ковальський М. П. На узвишші кам’янім / М. П. Ковальський // Етюди з історії Острога: Нариси. – Острого: Острозька Академія, 1998. – С. 150 – 160.
60. Ковальський М. П. Гальшка, княжна Острозька / М. П. Ковальський // Етюди з історії Острога: Нариси. – Острого: Острозька Академія, 1998. – С. 29 – 81.
61. Ульяновський В. І. “Славний для всіх часів чоловік” князь Костянтин Іванович Острозький / Ульяновський В. І. – Острого, 2009. – 168 с.
62. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія / Ворончук І. О. – К., 2012. – 712 с.

Skokov O. D. The Upper Castle of Ostroh in the historiography during the mid XIX – the beginning of XXI centuries.

The article describes the characteristics of Upper castle and the defensive constructions. These structures are analyzed in the scientific papers of prerevolutionary, soviet and contemporary periods. These articles touch upon the problem of the defensive efficiency of the specific buildings. There are Northern Wall of the Church of the Epiphany, the Tower, the New Round Tower, The Wooden Tower, the Gun warehouse, the catacomb and the old town.

Key words: castle, tower, defense, building.

Скоков А. Д. Верхний замок в г. Остроге в историографии середины XIX – начала XXI века.

В статье анализируются историография середины XIX – начала XXI века, которая касается истории Верхнего замка в г. Остроге. Рассматриваются как отдельные его оборонительные сооружения, так и Верхний замок в целом. В структуре последнего в трудах исследователей дореволюционного, советского и современного периодов были проанализированы ряд защитных зданий по различным аспектам. К ним относятся: северная стена Богоявленской церкви, Дом (Башня) Каменная, Новая (Круглая) башня, Деревянная башня, оружейная (арсенал), подземелье и древние городище.

Ключевые слова: замок, башня, укрепления.